

УДК 340.12:342.34

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.9>

РОЗВИТОК ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ ІДЕЙ ЩОДО КОНЦЕПЦІЇ ЗАХИСНОЇ ДЕМОКРАТІЇ

Олійник Ю.В.,

доктор філософії у галузі права,

асистент кафедри історії держави, права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка

ORCID: 0000-0002-8675-8044

e-mail: yuri.oliinyk@ukr.net

Олійник Ю.В. Розвиток політико-правових ідей щодо концепції захисної демократії.

В статті розглянуто еволюцію концепції захисної демократії та способи її впровадження в політичну та правову практику. Підкреслено, що впродовж історичного розвитку концепція демократії як один з найдавніших засобів організації політичної влади, зазнала суттєвих змін, спричинених еволюцією суспільства, правої та політичної систем, що вплинули на її інтерпретацію та реалізацію. Досліджено ідеї, що виникли навколо цієї концепції, розглядаючи їх з різних перспектив – від історичних до сучасних. Показано, що первинні та консолідовані ідеї щодо захисної демократії виникли на зламі XVII-XVIII ст.ст., коли демократія почала розглядатися як засіб, за допомогою якого громадяни можуть захистити себе від надмірного контролю держави. Зауважено, що у процесі становлення концепції захисної демократії значну роль відіграли політико-правові ідеї про право голосу як інструмента для реалізації підзвітності уряду, оскільки демократичні інститути та процедури потребують захисту від зловживань влади, щоб забезпечити їхню стійкість та ефективність. Наголошено, що право голосу, як ключовий елемент демократії, відіграє значну роль у цій концепції, оскільки воно є основним механізмом для вираження волі народу та встановлення підзвітності уряду перед громадянами. Зауважено, що забезпечення широкого доступу до голосування, забезпечує більш високий рівень легітимності уряду та зменшує ймовірність його авторитарних тенденцій. Показано, що політико-правові ідеї про право голосу відіграли ключову роль у формуванні концепції захисної демократії, наголошуючи на необхідності захисту та підтримки цього фундаментального права для забезпечення стабільності та ефективності демократичних систем. Звернуто увагу на вклад в концепцію захисної демократії таких видатних мислителів та політиків, як Джон Локк, Джеремі Бентам, Джеймс Мілль та Джеймс Медісон. Роз-

глянуто реалізацію окремих аспектів захисної демократії у Конституції США, а також звернуто увагу на роль республіканської форми правління у цьому контексті. Показано окремі віхи розвитку концепції захисної демократії в XX ст., а також досліджено окремі ідеї щодо цієї проблематики у XXI ст., а саме види захисної демократії та ідентифікації її як непрямой форми демократії. Запропоновано характерні ознаки захисної демократії та її визначення.

Ключові слова: народовладдя, охорона, політичний режим, представництво, права та свободи, форма правління.

Oliinyk Y. Development of political and legal ideas regarding the concept of protective democracy.

The article examines the evolution of the concept of protective democracy and ways of its implementation in political and legal practice. It is emphasized that in the course of historical development, the concept of democracy as one of the oldest means of organizing political power underwent significant changes caused by the evolution of society, legal and political systems, which affected its interpretation and implementation. The ideas that arose around this concept were studied, considering them from different perspectives - from historical to modern. It is shown that the primary and consolidated ideas about protective democracy arose at the turn of the XVII-XVIII centuries, when democracy began to be considered as a means by which citizens can protect themselves from excessive state control. It is noted that in the process of formation of the concept of protective democracy, political and legal ideas about the right to vote as a tool for the implementation of government accountability played a significant role, since democratic institutions and procedures need protection from abuse of power to ensure their stability and effectiveness. It is emphasized that the right to vote, as a key element of democracy, plays a significant role in this concept, as it is

the main mechanism for expressing the will of the people and establishing the accountability of the government to the citizens. It is noted that ensuring wide access to voting ensures a higher level of government legitimacy and reduces the likelihood of its authoritarian tendencies. It is shown that political and legal ideas about the right to vote played a key role in the formation of the concept of protective democracy, emphasizing the need to protect and support this fundamental right to ensure the stability and effectiveness of democratic systems. Attention is paid to the contribution to the concept of defensive democracy by such outstanding thinkers and politicians as John Locke, Jeremy Bentham, James Mill and James Madison. The implementation of certain aspects of protective democracy in the US Constitution is considered, and attention is drawn to the role of the republican form of government in this context. Certain milestones in the development of the concept of protective democracy in the 20th century are shown, as well as some ideas regarding this issue in the 21st century, namely the types of protective democracy and its identification as an indirect form of democracy, are explored. Characteristic features of protective democracy and its definition are proposed.

Key words: people's power, security, political regime, representation, rights and freedoms, form of government.

Постановка проблеми. На тлі сучасних геополітичних викликів та соціокультурних змін привертає увагу концепція захисної демократії (у науковій літературі також позначається як «охоронна» або «протективна» (від англ. protective)) як інструмент забезпечення стабільності та захисту демократичних цінностей. Проте існуючі політико-правові ідеї в цій сфері потребують подальшого розвитку та уточнення, щоб ефективно відповісти на виклики сучасного світу та здійснити детальну характеристику концепції захисної демократії.

Метою статті є висвітлення історії та еволюції поняття захисної демократії, встановлення витоків та розвитку ідеї в політичній та правовій теорії, а також розгляд сучасних концепцій захисної демократії, оцінка різних підходів до захисту демократії в умовах сучасних викликів, систематизація політико-правових ідей щодо захисної демократії.

Стан опрацювання проблематики. Окремі аспекти становлення та розвитку концепції захисної демократії були предметом наукового дослідження серед українських науковців (М.Ф. Головатого, І.В. Застави та ін), а також іноземних – Е. Хейвуда (Велика Британія), М. Саварда (Австралія) та ін. Попри значний внесок сучасних науковців у розвиток політи-

ко-правових учень щодо концепції захисної демократії, вона ще потребує комплексного вивчення, зокрема вивчення. Варто звернути увагу на ті аспекти її еволюції та становлення як різновиду демократії, які не були предметом наукового опрацювання.

Виклад основного матеріалу. Звичним визначенням демократії є форма організації суспільства, його державно-політичного устрою, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, послідовному здійсненні принципу рівності і свободи людей, їх реальної участі в управлінні справами держави і суспільства [1, с. 149]. У цьому контексті слід додати, що форма держави – це система способів та засобів організації і здійснення державної влади. Форма держави складається з трьох елементів: державного устрою; державного правління; державного режиму [2, с. 34-35].

Поряд з цим, державний (політичний) режим, як один з елементів форми держави – це сукупність чи система способів, прийомів, методів здійснення, реалізації державної (політичної) влади в суспільстві, що відображають її характер та зміст з точки зору співвідношення демократичних і антидемократичних засад [3, с. 58].

Також, важливо пам'ятати, що слово «демократія» вживається в різному значенні: як форма держави; як політичний режим; як принцип організації та діяльності державних органів і громадських організацій. Коли про державу кажуть, що вона є демократичною, то мають на увазі наявність усіх цих значень. Демократія як форма держави можлива в країнах із демократичним режимом, а відтак, із демократичним принципом організації та діяльності всіх суб'єктів політичної системи суспільства (органи держави, державні організації, громадські об'єднання, трудові колективи), котрі водночас становлять суб'єктів демократії. Зрозуміло, що суб'єктами демократії є насамперед громадянин і народ [4, с. 147].

Демократичному режиму притаманні такі ознаки:

- народ – основне джерело здійснення державної влади;
- державна влада здійснюється на підставі її розподілу на законодавчу, виконавчу, судову відповідно конституційно закріплених повноважень;
- свобода особи в різних сферах діяльності (економічній, політичній, соціальній тощо);
- рівність всіх громадян перед законом;
- гарантування з боку держави дотримання прав і свобод людини і громадянина;
- ідеологічний плюралізм;
- виборність вищих органів державної влади на певний термін і відповідно існування інститутів безпосередньої та представницької демократії;

- врахування інтересів національних меншин, які проживають на території держави;
- взаємна відповідальність держави перед особою і особи перед державою;
- основний принцип діяльності держави – плюралізм, що означає врахування, при здійсненні внутрішньої і зовнішньої політики, інтересів всього населення держави;
- можливість створення і вільного функціонування громадських організацій [5, с. 141].

Професор П.М. Рабінович справедливо визначав демократичний режим як державну владу яка здійснюється з дотриманням основних прав людини, із забезпеченням легальних можливостей вільного виявлення і врахування інтересів усіх груп населення через демократичні інститути (вибори, референдуми тощо) та діяльність різноманітних громадянських об'єднань, які представляють ці інтереси і впливають на вироблення і здійснення політики держави [6, с. 48].

Водночас варто звернути увагу, що поняття демократії змінювалося історично. У сучасних політичних концепціях його тлумачення також мають значні відмінності. Ці відмінності зазвичай пов'язані з відповіддю на два чільні питання: а) Що позначають словом «народ»? [7, с. 146] Залежно від того, як розуміється поняття «народ», визначення демократії можуть різнитися. Побувають думки, що «народ» означає всіх громадян держави, незалежно від їхніх соціальних, етнічних чи інших характеристик (Дж. Локк, Ж.-Ж. Руссо, К. Лефор, К. Шмітт), а також існують думки, які розглядають «народ» як певну етнічну або культурну спільноту (Е. Ренан, Б. Андерсон). Це впливає на те, як сприймаються питання громадянства, прав меншин, роль міграції тощо. б) У який спосіб «народ» здійснює самоврядування? [7, с. 146] Тут суперечливість може виникнути між концепціями представницької та прямої демократії. За представницької демократії «народ» обирає своїх представників (депутатів), які приймають рішення від їх імені. При прямій демократії «народ» бере активну участь у прийнятті рішень шляхом голосування на референдумах або участі в обговореннях.

Ці два питання окреслюють основні різноманітності в тлумаченні демократії та визначають різні підходи до організації державно-політичного устрою та функціонування демократичних інститутів. Оскільки сучасне суспільство є плюралістичним та комплексним, немає єдиного відповіді на ці питання, і різні країни можуть мати неоднакові підходи до цих аспектів демократії залежно від їхнього історичного, культурного та політичного контексту.

Отже, демократія – одна з найдавніших форм організації політичної влади. До її складових належать: народовладдя, верховенство народу

як єдиного джерела влади в сучасному суспільстві; рівноправність, що характеризує права і свободи людини і громадянина; широкі та реальні права і свободи людини та громадянина. Демократія щодо політичної влади – відповідний політичний порядок, система взаємних політичних обов'язків влади і народу [8, с. 33-34].

Враховуючи вищевикладене, слід дослідити розвиток політико-правових ідей щодо різновидів концепцій демократії, а саме захисної демократії. Походження демократії як інструменту захисту прав і свобод людини можна з певним застереженням віднести до кінця XVII та початку XVIII ст.ст. Британський дослідник Ендрю Хейвуд (Andrew Heywood), зазначає, що при своєму відродженні в XVII і XVIII ст.ст. демократичні ідеї набули форми, яка дуже відрізнялася від класичної демократії Стародавньої Греції. Демократію відтоді трактували не так як механізм участі спільноти в політичному житті, а як засіб, яким люди могли б захистити себе від надмірного втручання уряду в їхнє життя. Звідси й назва «захисна демократія». Таке розуміння демократії особливо було характерно для ранніх ліберальних мислителів, які найбільше думали про розширення галузі свободи особистості. Тут було те саме прагнення захистити індивіда від всемогутнього уряду, що колись було виражено в самому, напевно, ранньому з усіх демократичних твердженні-питанні Арістотеля до Платона: «Quis custodiet custodes?» («Хто охоронятиме охоронців?») [9, с. 95].

Наведене твердження, відображає ключовий аспект еволюції демократичних ідей, особливо в контексті їхнього відродження в XVII і XVIII ст.ст. Сутність цієї еволюції полягала в переосмисленні ролі демократії: замість простої участі спільноти в політичному процесі, демократія стала розглядатися як інструмент захисту індивідуальних прав та свободи від державного втручання.

Така інтерпретація демократії, яка отримала назву «захисна демократія», відображає зміщення уваги про цінності демократії. Замість виключної концентрації на участі влади та громадянського контролю, увага тепер спрямована на захист індивіда від можливого тиранічного або надмірно авторитарного уряду.

Через побоювання перед необмеженою владою Джон Локк (John Locke, 1632–1704) у XVIII ст. стверджував, що право голосу випливає з природних прав (natural rights) людини, зокрема її право на власність. Якщо уряд через оподаткування має владу експропріювати ту чи іншу частину власності, громадяни зі свого боку мають право захищати себе через контроль над складом органу, який приймає рішення про податки, тобто законодавчої влади. Іншими словами, демократія стала означати систему «влади

за згодою», яка функціонує через представницьку асамблею [9, с. 95].

Джон Локк вніс значний внесок у розвиток демократичних ідей, особливо шляхом висунення концепції «суспільного договору» та зв'язку права голосу з природними правами людини. Він підкреслював, що громадяни мають право захищати свої природні права через контроль над законодавчою владою.

З радикальнішим розумінням про загальне виборче право виступили з кінця XVIII ст. такі теоретики утилітаризму, як Джеремі Бентам (Jeremy Bentham, 1748–1832) та Джеймс Мілль (James Mill, 1773–1836). Утилітаризм у своєму обґрунтуванні демократії теж спирався на необхідність захисту чи підтримки індивідуальних інтересів. Бентам постулював, що якщо індивід прагне задоволення і уникає страждань, загальне право голосу (під яким тоді малося на увазі право дорослих чоловіків) є єдиним способом забезпечити «найбільше щастя для найбільшої кількості людей» [9, с. 95].

Отже, утилітаристи, такі як Дж. Бентам та Дж. Мілль, додали нові виміри в розумінні демократії. Вони аргументували доцільність загального виборчого права, посилаючись на необхідність забезпечення «найбільшого щастя найбільшій кількості людей». Їх підхід був більш радикальним порівняно з Дж. Локком, і вони виступали за розширення виборчих прав на більше коло громадян, використовуючи як першопричину гедонізм – напрям в етиці, згідно з яким критерієм моралі та принципом її пояснення є досягнення насолоди [10, с. 109], намагаючись впровадити його в форму організації суспільства та державно-політичного устрою.

Відтак, різноманітність поглядів на роль демократії та права голосу відображає постійний процес розвитку політико-правової думки та пошуку оптимального балансу між захистом індивідуальних прав та інтересів загального блага.

Проте, обґрунтування демократії принципом захисту індивіда має важливе, але не вирішальне значення. Захисна концепція все ж таки є обмеженою і непрямую формою демократії. Практично згода (consent) керованих тут виражається у вигляді голосування на регулярних і змагальних виборах, що забезпечує підзвітність суспільству тих, хто управляє. Політична рівність у цьому випадку, розуміється суто технічно – як рівність виборчих прав. Більше того, це насамперед і головним чином система конституційної демократії, яка функціонує за певними формальними чи неформальними правилами, що обмежують владу уряду. Але якщо право голосу справді є засобом захисту свободи особистості, ця свобода має бути також забезпечена суворим здійсненням принципу поділу влади через формування окремо виконавчої,

законодавчої та судової влади, а також через забезпечення основних прав і свобод людини – свободи слова, свободи пересування та захисту від свавілля. Захисна демократія спрямована на надання громадянам якомога ширшого кола можливостей «жити, як хочеться». Тут вона виразно перегукується з принципами вільного капіталізму і тією концепцією, що саме індивіда слід наділити максимальною відповідальністю за своє економічне та соціальне становище [9, с. 95-96].

Вищезазначене відображає важливість різних аспектів демократії та розглядає її в широкому контексті політичних та соціальних принципів. Політична рівність, забезпечена через виборчі права та справедливі вибори, дійсно є ключовим елементом сучасної демократії. Це забезпечує підзвітність урядових організацій перед громадянами і сприяє уникненню тиранічного владного режиму. Отже, розуміння демократії як системи, що поєднує політичну рівність з захистом особистих прав і свобод, дозволяє краще розуміти сучасні політичні та соціальні дискусії та розвиток демократичних ідей, зокрема захисної демократії.

Окремі аспекти захисної демократії – як обмеженої та непрямой форми демократії – частково розкриває професор юриспруденції і директор програми Джеймса Медісона в Принстонському університеті Роберт Джордж (Robert P. George). Розглядаючи різницю між демократією та республікою (на прикладі США), проф. Роберт Джордж, зазначив: «...разом із суттєвими демократичними елементами вони (Батьки-засновки США) закріпили в конституції недемократичні для захисту свободи і запобігання тиранії. Це не була лише прихильність до представницького уряду, радше ніж до прямої демократії, хоча вони з цим погоджувались. По суті вони заперечували ідею того, що перемога більшості, є завжди справедливою просто тому що це більшість... дійсно у найвідомішій, мабуть, статті зі збірника 85-ти "Записок Федераліста", 10-й Джеймс Медісон пишучи про різницю між демократією, тої якої він не був прихильником та республікою, тої якої був, відзначив: "...що найбільша перевага республіканської форми правління полягає в удосконаленні громадських поглядів, пропускаячи їх через вибране коло громадян чия мудрість найкраще розпізнає справжні інтереси країни"» [11].

Вважаємо, що це твердження розкриває окремі елементи захисної демократії, які вбудовані в систему США через їхню конституцію та політичну філософію. Проф. Роберт Джордж зазначає, що Батьки-засновники США створили систему, в якій існують демократичні елементи, такі як вибори та представницька влада, але разом з цими елементами були встановлені

також механізми обмеження влади, які запобігають тиранії більшості. Батьки-засновники не дотримувалися принципу прямої демократії, де рішення приймаються безпосередньо на основі волі більшості. Вони вірили в необхідність обмежень і контролю над владою, щоб захистити свободу і права громадян. Отже, таке твердження окрім визначення переваг республіканської форми правління, яка сприяє розвитку суспільних поглядів і захищає інтереси країни, звертає увагу на важливість балансу між демократією і обмеженнями влади.

Поряд з цим, за словами Джеймса Медісона (James Madison, 1751–1836), дві великі відмінності між демократією та республікою полягають у тому, що: по-перше, це делегування державної влади в республіці невеликій кількості громадян, обраних рештою; по-друге, це більша кількість громадян і більший простір країни, на які можна поширити республіку [12, с. 386]. Твердження 4-го президента США підтримують ідею захисної демократії, оскільки сприяють розподілу влади, представництву більшої кількості громадян та забезпеченню широкого відображення інтересів управління в різних соціальних та географічних аспектах.

Дж. Медісон також зазначив, що за республіканського ладу дуже важливо не лише захищати все суспільство від пригнічення з боку правителів, а й захищати одну його частину від несправедливості іншої. Серед різних класів громадян неминуче існують відмінні інтереси. Якщо більшість буде об'єднана якимось спільним інтересом, то це може створити загрозу правам меншості. Є тільки два способи запобігти цьому лиху: перший – утворити в громаді якийсь осередок волі, незалежний від більшості, тобто від самого суспільства; другий – забезпечити існування в суспільстві такого розмаїття категорій громадян, що будь-яке несправедливе об'єднання більшості стане малоімовірним, якщо не взагалі неможливим [12, с. 395].

Це твердження розкриває елементи захисної демократії через акцент на захисті прав меншості та забезпеченні рівності перед законом для всіх частин суспільства: захист прав меншості; різноманіття інтересів; запобігання тиранії більшості. Дж. Медісон фактично запропонував два способи запобігти тому, щоб більшість не утискала права меншості. Перший – створення незалежного центру влади, який би захищав права меншості від потенційних утисків більшості. Другий – забезпечення представленості різних категорій громадян, що робить надмірну консолідацію більшості менш ймовірною або навіть неможливою.

Враховуючи вище викладене можна вважати, що республіка як форма державного правління може успішно реалізовувати захисну де-

мократію, як політичний режим, яка передбачає не лише реалізацію демократичних процесів, а й ефективний захист прав громадян, обмеження можливостей тиранії більшості, а також захист прав і свобод кожного індивіда. Республіка, як форма устрою, може включати в себе конституційні механізми, які гарантують такі принципи захисної демократії.

Таким чином, республіка як форма державного правління може створювати умови для реалізації політичного режиму захисної демократії через впровадження відповідних конституційних, законодавчих та інституціональних механізмів захисту прав і свобод громадян.

У продовж XIX–XX ст.ст. концепція захисної демократії набула нових інтерпретацій та характеристик. В другій половині XX ст., вкотре звернув увагу на те, що однією з дуже важливих функцій демократії є захист прав та свобод громадян, зокрема за рахунок підзвітності, канадський політолог Кроуфорд Б. Макферсон (Crawford B. Macpherson, 1911–1987). У своїй книзі «Життя та часи ліберальної демократії» (оригінальна назва: *The Life and Times of Liberal Democracy*, 1977) Макферсон визначає захисну функцію демократії використовуючи Бен-Тамівський принцип підзвітності: «ліберальна демократія асоціювалася з політичним апаратом, який забезпечує підзвітність керівників керіваним» [13, с. 225–226]. Отже, захисна демократія відображає принцип підзвітності в демократії, який вважається важливим для захисту прав та свобод громадян. Захист прав і свобод в демократичному суспільстві часто здійснюється через механізми, що гарантують підзвітність владних структур перед громадянами. Це може включати в себе вибори, референдуми, системи розподілу влади, свободу слова, доступ до інформації тощо.

Поряд з цим, український дослідник М.Ф. Головатий до базових ознак демократії додає й такі, досить виразні визначення поняття «демократія», зокрема захисної демократії. Автор звертає увагу, що це поняття споріднене з визначенням правової демократії – демократії, яка сповна обстоює права людини, можливості для її розвитку, самореалізації, суспільно корисної діяльності та означає, що демократія є найважливішою формою захисту людини, її інтересів і прав [14, с. 99].

Описане М.Ф. Головатим визначення демократії, зокрема захисної демократії, надає більш глибоке розуміння сутності цього поняття та його ролі в суспільстві. Захисна демократія, у своїй сутності, не лише передбачає участь громадян у владних процесах та гарантує їхні права та свободи, але й акцентує на тому, що демократія є засобом захисту інтересів та прав кожної людини.

По суті, захисна демократія підкреслює, що фундаментальні принципи демократії, такі як рівність, свобода та народовладдя, є не лише механізмом влади, але й засобом захисту особистості та її прав. Це визначення показує важливість створення та підтримки умов, у яких кожна людина має можливість розвиватися, здійснювати самореалізацію та приносити користь суспільству, не зазнаючи обмежень чи дискримінації.

Такий підхід до демократії сприяє збільшенню усвідомлення важливості захисту прав та свобод кожної особи в сучасному світі, а також виявляє себе як важливий фактор у будівництві та зміцненні демократичних інститутів, наголошує, що справжня демократія повинна бути насамперед інструментом для захисту прав та свобод людини.

Як зазначає українська дослідниця І.В. Завада англійський політолог Д. Хелд (David Held, 1951–2019) у своїй роботі «Моделі демократії» виділив різновиди концепцій демократії, зокрема охоронну або протективну демократію. При цьому, І.В. Завада звертає увагу, що характерною рисою охоронної або протективної демократії є пріоритет громадянського суспільства перед державою, народний суверенітет через представницьке правління, захист прав і свобод індивіда [15, с. 20–21].

При цьому, під час дослідження поняття «захисної демократії» його не слід плутати або підмінити поняттям «оборонної демократії» або «озброєної демократії», з огляду на таке. Як зазначає українська дослідниця О.І. Косілова з посиланням на британського дослідника Р. О'Конела (Rory O'Connell) «озброєна демократія» – це термін, який стосується збірки законів, делегованого законодавства та судових рішень, які обмежують певні права та свободи в демократичному суспільстві з метою захисту існування держави, її демократичного характеру та інститутів, прав меншин тощо [16, с. 79]. Також авторка зазначає, що сучасна концепція «озброєної демократії» обмежує демократичні права, оскільки визначає певні принципи рішення як безальтернативні та позбавляє їх відповідної більшості [16, с. 81].

Водночас, австралійсько-британський дослідник Майкл Савард (Michael Saward) пропонує для ознайомлення дві моделі захисної демократії, а саме: мажоритарно-захисну демократію та конституційно-захисну демократію. Перша модель характеризується тим, що певна частина громадянських прав і свобод є основоположними, а інша частина може зміщуватися і змінюватися відповідно до політичних та інших обставин. Так, наприклад, в умовах терористичної загрози право на життя або право на безпеку набуває більшого значення, ніж право

на свободу слова, право на вільне пересування тощо. Друга модель характеризується тим, що основоположні права і свободи людини та громадянина не є даром держави, а існували до утворення держави. Вони є невід'ємним надбанням вільних громадян. Конституційно-захисна модель демократії підкреслює необхідність захисту прав і свобод громадян від самої держави [13, с. 224–225].

Обидві моделі відображають спробу збалансувати захист основних прав і свобод з потребами суспільства і держави. Вони відображають різні підходи до того, як забезпечити цей баланс – через динамічне встановлення пріоритетів у першій моделі та статичне забезпечення захисту у другій. Ці моделі відкривають широку дискусію про те, як краще захищати права і свободи громадян у сучасному світі, а також про роль держави у забезпеченні цього захисту. Отже, дві наведені моделі пропонують відповідно два варіанти поведінки – сприйняти та осмислювати ризики тимчасового обмеження свобод у період кризи або підтримувати більш жорстку захисну позицію усіх конституційних прав. Обидва ці підходи мають свої критичні сторони. Мажоритарно-захисна демократія може допомогти забезпечити безпеку та стабільність у кризових ситуаціях, але при цьому може порушувати права та свободи громадян. Конституційно-захисна демократія, навпаки, захищає основні права та свободи, але може викликати певні труднощі у справедливому реагуванні на кризові ситуації.

Проте, слід відзначити, що запропонована до ознайомлення М. Савардом модель мажоритарно-захисної демократії є співзвучна з згаданою вище озброєною демократією через посилання на наукову статтю української дослідниці О.І. Косілової, яка у свою чергу пропонує ввести в українську правову доктрину поряд з терміном «озброєна демократія» термін «добре укріплена демократія», яка не матиме негативного забарвлення, щодо обмеження прав і свобод громадян, водночас акцентуватиме на їх захисті від порушення з боку інших громадян, посадових осіб, громадських організацій та партій, які мають антидемократичне спрямування, та державних органів [16, с. 81].

Важливим внеском у дослідження демократії у ХХ ст., яка не втратила своєї актуальності і в ХХІ ст., стала праця видатного американського письменника, соціолога та футуролога Елвіна Тоффлера (Alvin Toffler, 1928–2016) – «Третя Хвиля» (оригінальна назва: *The Third Wave: The Classic Study of Tomorrow*, 1980) [17].

У своїй книзі Е. Тоффлер розкриває теорію трьох хвиль розвитку людства, а саме: аграрну, індустріальну та постіндустріальну (інформаційну). Значну увагу приділено переходу від індустріального до постіндустріального суспіль-

ства, а також характеристиці постіндустріального суспільства, ознаками якого виступають децентралізація, гнучкість, пріоритет знань та інформації. При цьому, автор зазначає, який вплив «Третя Хвиля» здійснює на різні аспекти життя: економіку, політику, культуру, освіту, сім'ю, а також наводить прогнози щодо майбутнього постіндустріального суспільства. Ключовими ідеями книги Е. Тоффлер можна виділити такі, як: кожна «Хвиля» розвитку людства несе революційні зміни у всі сфери життя; перехід до «Третьої Хвилі» супроводжується значними труднощами та протистоянням з боку сил, зацікавлених у збереженні старого порядку; постіндустріальне суспільство буде мати децентралізовану структуру, де знання та інформація стануть ключовими ресурсами; «третья хвиля» несе як нові можливості, так і нові виклики для людства.

У своєму дослідженні Е. Тоффлер не використовує термін «захисна демократія», проте наводить концепцію нової, зміненої або ж адаптивної демократії та зазначає: «Щоб реконституювати демократію в термінах Третьої Хвилі, нам слід відмовитися від просякнутого страхом, але хибного поняття, що більше розмаїття автоматично привносить більшу напругу та конфлікт у суспільство...Саме відсутність відповідних політичних інституцій сьогодні непотрібно загострює конфлікти між меншинами аж до виявів жорстокого насильства. Саме відсутність таких інституцій робить меншини непримиренними. Саме відсутність таких інституцій сприяє тому, що знайти більшість стає все важче й важче... Нам потрібні нові підходи, вироблені для демократії меншин, – методи, метою яких буде радше виявити відмінності, ніж стерти або сфабрикувати більшість, оперту на голосування методом виключення, вигадливе формування питань або сфальсифіковані виборчі процедури. Нам треба, одне слово, модернізувати всю систему, щоб підсилити роль різних меншин, а проте дозволити їм утворювати більшість» [17, с. 373-374].

Таким чином, Е. Тоффлер у своїх ідеях щодо демократії, зачіпає проблему захисної демократії, зокрема у потребі переглянути традиційне розуміння демократії і впровадити нові підходи, які, зосереджені на захисній функції демократії. Отже, сьогодні демократія не лише встановлює захист, але також виступає потужним інструментом захисту, який використовують громадяни. В контексті розвитку та інноваційності ідей щодо демократії, слід звернути увагу на проєкт «Захищайте свою демократію» (Protect Your Democracy) – це ресурс, де окремі користувачі й організації можуть легко знайти інструменти, які допомагають забезпечувати доступ до вільного та відкритого Інтернету, запобігати кібератакам на веб-сайти й злову об-

лікових записів, а також захищати Інтернет як майданчик для суспільних дискусій. Мета програми – за допомогою спеціальних інструментів підтримувати організації, які сприяють розвитку демократії та через це наражаються на дуже серйозну небезпеку [18].

При цьому, Е. Тоффлер пропонує «...Принцип «напівпрямої демократії» – перехід від репрезентації себе через обраних представників до репрезентації безпосередньої. Суміш цих двох способів і є напівпрямою демократією...Обидві системи мають свої переваги, і існують надзвичайно перспективні, все ще цілком не використані способи об'єднувати пряму участь громадян із системою «представництва» в нову систему напівпрямої демократії» [17, с. 373-378]. У цій концепції громадяни мають можливість брати активну участь у прийнятті рішень через референдуми, ініціативи громадян та інші механізми прямої демократії. Одночасно вони також обирають представників, які діють в їхній інтерес в рамках парламентських чи інших органів влади.

Е. Тоффлер вважає, що такий підхід дозволяє зберегти переваги як прямої, так і представницької демократії, уникаючи їхніх недоліків. Пряма участь громадян дозволяє їм більш активно впливати на політичні процеси, тоді як представницька система забезпечує стабільність та ефективність у вирішенні складних питань. Ця концепція, на думку Тоффлера, є перспективною у зв'язку з розвитком суспільства та технологій, які дозволяють більш ефективно залучати громадян до політичного процесу і забезпечувати більшу репрезентативність прийнятих рішень.

Висновки. На початку заснування концепції у XVII-XVIII ст.ст. захисна демократія мала на меті лише захист прав громадян і захист громадян від тиранії державної влади. На початку XVIII ст. Батьки-засновники США частково реалізували концепцію захисної демократії за рахунок представництва більшої кількості громадян у парламенті та забезпеченню широкого відображення інтересів через республіканську форму правління. В кінці XVIII ст. та на початку XIX ст. вчення утилітаристів інтегрували в концепцію ідею розширення прав та свобод за рахунок виборчого права, а також пропагували підзвітність уряду громадянам для захисту їхніх прав та унеможливлення зловживання владою. Потягом XX ст. поняття захисної демократії входить у науковий обіг та визначається такою, яка має на меті захист прав та свобод громадян та виступає інструментом захисту громадян від свавілля держави, а також ідентифікується як підвид непрямої (представницької) демократії. У XXI ст. дискусія щодо концепції захисної демократії продовжується в силу сучасних викликів та загроз.

Поряд з базовими ознаками класичної демократії, можна виділити такі специфічні ознаки притаманні захисній демократії:

1. Демократія виступає, як засіб, захисту громадян від надмірного або неправомірного втручання уряду в їхнє життя;

2. Захист прав і свобод громадян є основним завданням держави, за дотриманням якого стежить громадськість;

3. Влада цілком підзвітна народу, за рахунок проведення регулярних вибори та інших форм контролю.

Таким чином можна вважати, що захисна демократія – це політичний режим, що ґрунтується на принципах народного суверенітету та представницької форми правління і спрямований на захист прав і свобод громадян через ефективну систему контролю і забезпечення підзвітності влади перед громадянами, а також виступає, як механізм захисту громадян від надмірного або неправомірного втручання уряду в їхнє життя.

Враховуючи вищевикладене, дослідження та подальше впровадження концепції захисної демократії в правові та політичні інструменти, може бути використане для захисту демократичних цінностей та інституцій, зокрема в умовах кризових ситуацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- Мурашин Г.О. Демократія. *Великий енциклопедичний юридичний словник* / ред. Ю.С. Шемшученко. Київ, 2007. С. 149.
- Луць Л.А. Загальна теорія держави та права : навч.-метод. посіб. (за кредит.-модул. системою). Київ : Атіка, 2008. 412 с.
- Теорія держави і права : навч. посіб. / Авт.-упоряд. М.В. Кравчук. Київ : Атіка, 2007. 288 с.
- Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2000. 618 с.
- Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / ред.: О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.
- Рабінович П.М. Основи загальної теорії права і держави : навч. посіб. 3-тє вид. Київ : ІСДО, 1995. 156 с.
- Лісовий В. Демократія. *Філософський енциклопедичний словник* / ред. В.І. Шинкарук. Київ, 2002. С. 146.
- Теорія держави і права : навч. посіб. / упоряд. Л.М. Шестопалова. Київ : Прецедент, 2006. 197 с.
- Heywood A. Politics. 5th ed. London : Red Globe Press, 2019. 489 p. URL: https://is.muni.cz/el/law/podzim2019/MP107Z/94049106/Heywood_-_Democracy.pdf?lang=en (date of access: 03.03.2024).
- Кравченко О. Гедонізм. *Філософський енциклопедичний словник* / ред. В.І. Шинкарук. Київ, 2002. С. 109.
- Християни для України. *Яка різниця між демократією та республікою? (на прикладі США)* – Роберт Джордж, 2021. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=AICOnS3W4mw> (дата звернення: 03.03.2024).
- Медісон Дж. Основи демократичного врядування. *Демократія. Антологія* / упоряд. О. Проценко. Київ, 2005. С. 386, 395.
- Saward M. The State and Civil Liberties in the Post 9-11 World. *Developments in British Politics 8* / ed. by D. Patrick et al. London, 2006. P. 225-226. URL: <https://oro.open.ac.uk/16198/1/StateAndCivil.pdf> (date of access: 04.03.2024).
- Головатий М.Ф. Демократія: історія, теорія, практика : навч. посіб. для студентів ВНЗ та аспірантів-політологів. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. 230 с.
- Застава І.В. Концепції ліберальної демократії в західному політичному дискурсі: порівняльний аналіз. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Питання політології»*. 2008. № 796 (11). С. 20–26. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/server/api/core/bitstreams/9cdd7020-0268-4562-9305-797188495af0/content> (дата звернення: 06.03.2024).
- Косілова О.І. «Озброєна демократія» – засіб проти авторитаризму?. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 78–82. URL: http://lsej.org.ua/7_2023/16.pdf (дата звернення: 03.03.2024).
- Тоффлер Е. Третя Хвиля / пер. з англ. А. Євса. Київ : Вид. дім «Всесвіт», 2000. 480 с.
- Protect Your Democracy. *Protect Your Democracy*. URL: https://protectyourdemocracy.withgoogle.com/intl/en-GB_ALL (date of access: 07.03.2024).